
**СЕМАНТИЧНІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНІ
КАТЕГОРІЇ СЛОВА, ВИСЛОВЛЮВАННЯ Й ТЕКСТУ**

DOI 10.31558/2075-2970.2019.38.1

УДК 316.77.811.161.2

ORCID ID: 0000-0003-4330-3725

© Л. Я. Гнатюк
(м. Перемишль, Польща)

**ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИЯВИ ДИСКУРСУ ТАКТУ
В АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ СОЦІУМАХ, УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ
І ПОЛЬСЬКОМОВНОМУ ЛІНГВОПРОСТОРАХ**

Анотація. У статті розглянуто функційно-прагматичні вияви категорії увічливості, зокрема в дискурсі такту, для позначення етнокультурної своєрідності досліджуваного явища в різних лінгвопросторах.

Проведене дослідження засвідчило комунікативний суверенітет британського, американського, польського лінгвокультурних просторів. Представники англійськомовних та польськомовних соціумів володіють комунікативним суверенітетом, згідно з яким, з одного боку, превалює концепт *приватність* (*privacy*) щодо особистісних тем, з іншого – вторгнення в особистісну сферу співрозмовника відбувається опосередковано згідно з чіткими етикетними правилами дискурсу такту. Відзначено стратегію уникання потенційно небезпечних особистісних тем згідно правил негативної ввічливості.

Українській лінгвокультурі властивий обмежений комунікативний суверенітет, що допускає можливість вторгнення в особистісний простір співрозмовника для відвертих розмов, відкритого висловлення зауваг, повідомлення особистісної інформації згідно правил позитивної ввічливості.

Проведене дослідження засвідчило схильність українського соціуму до експліцитних форм міжперсональної взаємодії, тоді як носії інших досліджуваних лінгвокультур налаштовані на імпліцитні засоби інтерперсональної інтеракції.

Вивчення функційно-прагматичних виявів дискурсу такту в англійськомовних соціумах, українськомовному і польськомовному лінгвопросторах у міжкультурному ракурсі має важливе значення для систематизації і пояснення відмінностей у комунікативній поведінці представників різних лінгвокультур, для більшої ефективності міжперсональної взаємодії в умовах глобалізації та інтеграції різних лінгвокультур.

Ключові слова: лінгвокультурний простір, міжперсональна взаємодія, міжкультурна комунікація, дискурс, негативна ввічливість, позитивна ввічливість, максима такту.

Liubomyra Hnatiuk FUNCTIONAL AND PRAGMATIC MANIFESTATIONS OF TACT DISCOURSE IN THE ENGLISH-SPEAKING SOCIETIES, UKRAINIAN-SPEAKING AND POLISH-SPEAKING LINGUOCULTURAL SPACES

Abstract. The paper examines the functional and pragmatic manifestations of the politeness category, in particular within the tact discourse, in order to indicate the ethno-cultural originality of the investigated phenomenon in different linguistic spaces.

The conducted study shows the communicative sovereignty of British, American, Polish linguistic and cultural spaces. The representatives of English-speaking and Polish-speaking societies have communicative sovereignty, according to which, on the one hand, the concept of privacy prevails in personal conversation, on the other hand, the intrusion into the interlocutor's personal sphere occurs indirectly in accordance with clear

discourse etiquette rules. It was noted that the strategy to avoid potentially dangerous personal topics follows the rules of negative politeness.

The Ukrainian linguoculture is characterized by restricted communicative sovereignty, which allows the interference into the interlocutor's privacy to carry on frank conversations, to express remarks unreservedly, and to give personal information in accordance with the rules of positive politeness.

The conducted research has demonstrated the tendency of the Ukrainian society to explicit forms of interpersonal interaction, while the members of other linguistic cultures under study are inclined to the implicit means of interpersonal interaction.

The study of the functional and pragmatic manifestations of the discourse of tact in English-speaking, Ukrainian-speaking, and Polish-speaking linguocultural spaces within intercultural terms is important for systematizing and explaining differences in the communicative behaviour of the representatives of different linguocultures, for greater effectiveness of intercultural interaction considering the globalization and integration of different linguocultures.

Key words: linguocultural space, interpersonal interaction, intercultural communication, discourse, negative politeness, positive politeness, tact maxim.

1. Вступні зауваження

Зіставлення міжперсонального спілкування у різних комунікативних просторах є необхідністю у сучасних умовах глобалізації і поширення міжнародних контактів. Вивчення функційно-прагматичних аспектів ефективної міжперсональної взаємодії, зокрема у міжкультурному ракурсі, привертає увагу сучасних дослідників. Відомі вчені Н. Арутюнова, Ю. Апресян, Ф. Бацевич, Т. Булигіна, А. Вежбицька, В. Гак, І. Голубовська, Д. Гордон, Г.-П. Грайс, Т. Ван Дейк, А. Загнітко, О. Ісерс, А. Кібрік, Є. Ключев, Дж. Лакофф, Дж. Ліч, В. Манакін, Є. Падучева, В. Парашук, О. Семенюк, І. Сусов, Дж. Сьорл, Н. Формановська, О. Яшенкова та інші вивчають функційно-прагматичні аспекти цілеспрямованої мовленнєвої взаємодії. Дослідження категорії ввічливості в міжперсональній взаємодії відображають світові тенденції у цьому напрямі, зокрема концепцію «збереження обличчя» (термін введений у науковий обіг Гофманом), автори якої П. Браун та С. Левінсон, спираючись на теорію мовленнєвих максимум Дж. Ліча, окреслюють ввічливість як позитивну і негативну.

Однак, учені не надають достатньої уваги виявам етноспецифіки ввічливої мовленнєвої поведінки у кожному конкретному випадку. Оскільки подібні проблеми не були предметом особливої уваги науковців, актуальним постає вивчення етноспецифіки застосування комунікативних правил спілкування, зокрема в дискурсі такту. Практичне застосування визначуване тим, що результати дослідження сприятимуть взаємопроникненню культур різних народів і держав у межах сучасної цивілізації.

У лінгвістичній літературі домінує лінгвоструктурний підхід до мовленнєвих жанрів як форм дискурсів. Однак, такий підхід не відтворює докладно прагматичних й функційно-комунікативних особливостей, тому виникає потреба в міжособистісній комунікації, в побутових дискурсах, комунікативні жанри досліджувати у функційно-прагматичному ракурсі. До типології дискурсів слід застосувати прагматичний та функційно-комунікативний критерій, який би виокремив зокрема характерні особливості побутових дискурсів ефективного міжособистісного спілкування, зокрема у міжкультурному ракурсі. У цьому полягає актуальність й одночасно теоретична значущість запропонованого дослідження.

2. Виклад матеріалу

Комунікативні жанри – типові способи побудови дискурсів міжперсональної інтеракції, які складаються з кількох (іноді значної кількості) мовленнєвих актів, ілокутивна сила котрих підпорядкована певній стратегії й тактиці адресанта, і які побудовані на зразок фреймових сіток соціокультурномовної поведінки учасників спілкування, що засвоюються і удосконалюються у процесах соціалізації особистості. Ще першозасновник теорії мовленнєвих жанрів Михайло Бахтін відзначав: «Мовленнєві жанри [у нашому розумінні *комунікативні жанри*, Л. Г.] організують наше мовлення практично так, як її організують граматичні форми (синтаксичні). Ми навчаємося відливати наше мовлення в жанрові форми, і, чуючи чуже мовлення, ми вже з перших слів вгадуємо його жанр, передбачаємо певний об'єм, певну композиційну побудову, передбачаємо кінець, тобто від початку ми маємо відчуття мовленнєвого цілого» (Bahtin 1986, с. 271).

З позицій комунікативної лінгвістики комунікативний жанр постає як категорія, що перебуває між дискурсом і мовленнєвим актом, і пов'язується із тактиками втілення дискурсивних стратегій. Прагматичним та функційно-комунікативним критерієм, у нашому розумінні, слугують етикетні максими (такту, великодушності, вияву уваги, згоди, похвали тощо), дотримання яких сприяє ефективності міжперсонального спілкування, а недотримання допроваджує до комунікативних невдач. Для чіткості типологію форм побутових дискурсів доцільно провести, користуючись терміном *комунікативний жанр* (Hnatiuk, 2013) (КЖ), а не *мовленнєвий жанр* (МЖ), аби з одного боку, уникнути сплутування термінів, з іншого, термін *комунікативний жанр* більш відповідає інтерактивній природі побудови дискурсів міжперсонального спілкування, ніж термін *мовленнєвий жанр*. У цьому полягає новизна запропонованого дослідження.

У комунікативній взаємодії надзвичайно важливим є володіння почуттям міри, що передбачає зокрема уникнення потенційно небезпечних тем, які можуть виявитися неприємними для співрозмовника, тому рекомендує розмежування в складі кожного комунікативного акту двох сфер: сферу загальних мовленнєвих дій, яка є нейтральною щодо комунікантів, і особистісну, сферу приватних зацікавлень співрозмовників. Дискурс такту реалізується зокрема через КЖ *граничної міжособистісної сфери*. В основі дискурсу такту є етикетна максима такту (Leech, 1983). Заявлена максима спонукає адресанта враховувати не тільки зміст слів, але й форму, враховувати як індивідуальні властивості співрозмовника, так і специфіку ситуації. Ілюстрацією цього є такий випадок.

Володя Клименко, персонаж повісті Олексія Коломійця “Убий лева!”, заходить без попередження відвідати своїх друзів Надійку і Сергія, але застає лише їхню дочку Катю. Він одразу ж просить вибачення за несподівані відвідини без попередження. На запрошення Каті: *Посидьте, я вам зараз вечерю приготую* – Володя ввічливо відмовляється: *”Дякую, я не голодний”* (Коломієць, 1985).

Максима такту спонукає інтерлокутора в ситуації, що склалася, відмовитися від почастунку.

У британському і американському комунікативному просторі згідно правил негативної ввічливості не є прийнятним входження надто далеко в теми приватного дискурсу, навіть тоді, коли це розмова двох близьких осіб, що засвідчує відповідний фактичний матеріал.

(1) Роланд – науковець-філолог, з захопленням розповідає своїй дружині Вел про одне з відкриттів. Однак Вел не цікавиться дослідженням чоловіка, даючи до зрозуміння, що наукові

Гнатюк Л. Я.

Функційно-прагматичні вияви дискурсу такту в англійськомовних соціумах, українськомовному і польськомовному лінгвопросторах

пошуки Роланда її дратують. Суперечка подружжя, однак, відбувається у досить нейтральній тональності, без заглиблення у предмет розмови. Прийнятні в цьому лінгвокультурному просторі етикетні норми не дозволяють входити надто далеко у приватний дискурс.

«Roland: *I'm sorry, Val, I'm sorry to bore you. It doesn't look exciting.*

Val: *That depends. We all have our little pleasures of different kinds, I suppose.*

Roland: *I can write it. An article. A solid discovery.*

Val: *There is not any job. Look! You have this thing about this dead man. Who had a thing about it? That's OK but not everyone is very bothered about all that...Randolph Henry Ash wrote long ago. Forgive me if I don't care what he wrote»* (A. S. Wyatt, 1991).

‘Роланд: *Прошу вибачення, Вел, перепрошую, що надоїдаю тобі. Це не виглядає на тему розмови, яка б тебе цікавила.*

Вел: *Як подивитись. У всіх нас є свої власні малі втіхи, так мені здається.*

Роланд: *Я можу написати це. Статтю. Солідне дослідження.*

Вел: *Але ж це не робота. Послухай! У тебе є дослідження про цього померлого чоловіка. Чи хоч хто-небудь писав про це? Добре, все в порядку, але ж не кожного цікавлять такі речі. Рендольф Генрі Еш творив багато років тому. Прошу вибачення, що я не цікавлюся тим, що він написав’* (A. S. Wyatt, 1991).

Ця розмова є також підтвердженням того, що в британському та американському лінгвокультурних просторах максима такту не дозволяє висловити категоричну відмову чи заувагу, як це прийнято у слов’янських мовах.

Пор. також:

(2) Beatrice: *Can I speak to you for a moment, ma'am?* (Чи можу з Вами порозмовляти хвилинку?)

Madam Tuppence: *I'm in rather a hurry, because I have to go out to a coffee morning. But, if you can tell quickly* (Я децю кваплюся в гості на чашку кави. Але, якщо ви швидко скажете, в чому справа) (Agatha Christie, 2000).

Реакція-відповідь з боку адресата показує, що останній, тільки дотримуючись максими такту, не відмовляє адресантові, і про це свідчить не тільки висловлення *якщо ви швидко скажете, в чому справа*, але й мотивація *я децю кваплюся в гості на чашку кави*.

Засоби КЖ *граничної міжособистісної сфери* мають велику прагматичну силу й здатні вплинути навіть на зміну первинного перлокутивного результату, що підтверджує такий фактичний матеріал.

(3) Роланд і Мод Бейлі вмовляють сера Джорджа дозволити їм подивитись кімнату Кристобел ЛяМоте. Сер Джордж не погоджується:

“*You wouldn't see much,*” said Sir George. “*You'd need a torch.*

No electricity, in that part of the house. Only on the ground floor corridors.”

“*It would be marvelous just to have a look.*

“*We should be very grateful.*” (A. S. Wyatt, 1991)

‘*Ви там багато не побачите, – відповів сер Джордж. – Вам потрібний ліхтарик. В тій частині будинку немає світла. Тільки в коридорах на першому поверсі.*

‘*Було б чудово тільки поглянути. Ми були б безмежно вдячні*’ (A. S. Wyatt, 1991).

Мотивуючи тим, що вони й так нічого не побачать, сер Джордж відмовляє Роланду і Мод. Однак, використовуючи висловлення КЖ *граничної міжособистісної сфери*, етикетного

тактовного прохання зокрема, типу *It would be marvelous just to have a look* (Було б чудово тільки поглянути) чи *We should be very grateful* (Ми були б безмежно вдячні) молоді люди досягають запланованого результату.

„Well, ’ said Sir George,
‘Why not? Since it’s all in the family.
Follow me.’ (A. S. Wyatt, 1991)

‘Добре, – погоджується сер Джордж, – Чому би й ні? В кінці кінців все залишається й так в родині’ (A. S. Wyatt, 1991).

Наведений фрагмент (3) засвідчує як етикетні висловлення такту впливають на зміну первинного перлокутивного ефекту. Британська стриманість у розмовах на особистісно-інтимні теми зумовлена пуританським віровченням, що рекомендує не заходити надто далеко в розмовах на приватні теми, дотримуючись дистанції в особистісному дискурсі. Представники англійськомовних та польськомовних соціумів володіють комунікативним суверенітетом, згідно з яким, з одного боку, превалює концепт *приватність* (*privacy*) щодо особистісних тем у КЖ *граничної міжособистісної сфери*, наприклад у розмовах із незнайомими або малознайомими співкомунікантами, з іншого – вторгнення в особистісну сферу співрозмовника відбувається опосередковано з чіткими етикетними правилами дискурсу такту, щоб не порушити комунікативної максиму: передбачається неможливість відкритого втручання у внутрішні справи партнера спілкування, наприклад, у його особисте життя чи індивідуальні уподобання. З цим пов’язане в КЖ *граничної міжособистісної сфери* уникання потенційно небезпечних тем, урахування чинника дистанції, і не тільки окресленого соціальною ієрархією, як-от: керівник–підлеглий, а щодо будь-якого партнера спілкування. Наприклад, недоречно сказати когось щось типу *На жаль, я тобі не зможу допомогти*, якщо комунікативна мета співкомуніканта експліцитно не виражена. КЖ *граничної міжособистісної сфери* уможлиблює оприлюднювати комунікативний намір співкомуніканта лише тоді, коли він сам його відкрито виявив. В іншому випадку намір адресанта може залишатися прихованим і мовець до кінця розмови має право його не виявляти.

Розглянемо приклади.

Герой повісті Євгена Гуцала “Дівчата на виданні” вчитель Ткалич звертається до Килини:

“– Я хотів сказати вам, Килино Олексіївно,” – зрештою зважився учитель, і знову забракло йому відваги й слів. Узяв до рук порожній бідончик, зняв кришечку, зазирнув усередину, наче там шукав і відвагу свою, й слова.

Її пройняла цікавість – чого це він мучиться? Бо ж неспроста прийшов.

– Мені ваша сусідка, Пистина Макарівна, говорила... Та й од інших людей доводилось чути... Ні, ні я не прислухаюсь до балачок, то вже якось вийшло само... – Він покусував нижню губу, наче надприродним зусиллям примушував себе говорити.

– Одним словом, мені відомо про ваше становище. Ми з Тугаєм більше не друзі, мене до глибини душі образила його поведінка...

Ви мені вибачайте, я не збираюсь образити вас... Ви, Килино Олексіївно, справжня людина, ви, звичайно, маєте повне право на особисте щастя... Тільки прошу вас зрозуміти мої наміри правильно. Якби ви не заперечували... Щоб ваша дитина мала батька, то я міг би розписатися з вами... Все було б так, як у людей.

Гнатюк Л. Я.

Функційно-прагматичні вияви дискурсу такту в англійськомовних соціумах, українськомовному і польськомовному лінгвопросторах

Вона слухала його плутану мову, й поволі оторопіння минало, і вже не гнівалась, не сердилась. Повернулись до неї спокій і самовладання. Зрештою навіть усміхнулась. Вчитель, виговорившись, умовк.

– Йдіть уже, – обізвалась Килина...

– Не беріть близько до серця, – мовила йому навздогін, бо все-таки наче відчувала провину за собою” (Євген Гуцало, 1971).

Ще один приклад порушення меж міжперсональної сфери ілюструє ситуація розмови пана Вокульського з шляхтянкою Ізабелю:

Ізабела: *Czy mówię z panem Wokulskim?*

Вокульський (powstał z krzesła i odparł obojętnie): *Jestem do usług.*

Ізабела: *Wszakże to pan kupił nasz serwis i srebra?* - мовила zdławionym głosem.

Вокульський: *Ja, pani.*

Teraz panna Izabela zawahała się. Po chwili jednak słaby rumieniec wrócił jej na twarz.

Ciągnęła dalej:

Ізабела: *Zapewne pan sprzeda te przedmioty?*

Вокульський: *W tym celu je kupilem* (rumieniec panny Izabeli wzmochnął się).

Ізабела: *Pan spodziewa się dużo zyskać?*

Вокульський: *Dlatego, ażeby zyskać, kupilem.*

Pomimo tak szorstkich odpowiedzi panna Izabela odetchnęła.

Ізабела: *A gdyby mój ojciec, namyśliwszy się, chciał odkupić te przedmioty, za jaką cenę odstąpiłby je pan teraz?*

Вокульський: *Za jaką kupilem. Rozumie się z doliczeniem procentu w stosunku... sześć... do ośmiu od sta rocznie...*

Ізабела: *I wyrzekłby się pan spodziewanego zysku?... Dlaczegoż ż to?..*

Вокульський: *Dlatego, proszę pani, że handel opiera się nie na zyskach spodziewanych, ale na ciągłym obrocie gotówki.*

Ізабела: *Żegnam pana i... dziękuję za wyjaśnienia.*

Wokulski uklonił się i znowu usiadł do swej księgi (Bolesław Prus. Lalka, 2004).

Ізабела: *Чи розмовляю з паном Вокульським?*

Вокульський (встав з крісла і відповів байдуже): *Слухаю.*

Ізабела: *Це Ви, пане, купили наш сервіс і срібло?* - говорила здавленим голосом.

Вокульський: *Я, pani.*

Тепер панна Ізабела завагалася. Через хвилину, однак, слабкий рум'янець повернувся на її обличчя. Продовжувала думку:

Ізабела: *Пан, мабуть, продасть ті речі?*

Вокульський: *Для того їх купив.*

Ізабела: *Пан сподівається багато на них заробити?*

Вокульський: *Для того аби заробити їх купив.*

Незважаючи на такі шорсткі відповіді, панна Ізабела зітхнула з полегшенням.

Ізабела: *Якщо б мій батько, надумавшись, хотів би відкупити ті речі, за яку ціну відступив би їх пан тепер?*

Вокульський: *За ту ж ціну, що купив. Зрозуміло, що з дорахуванням процентів відповідно... шість... до восьми від сотні за рік...*

Ізабела: *І відмовився б пан від сподіваного заробітку?...З якого приводу?..*

Вокульський: *Для того, шановна пані, що бізнес опирається не на сподіваних заробітках, а на обороті готівки.*

Ізабела: *Прощавайте, пане, і... дякую за пояснення.*

Вокульський *вклонився і знову всівся за свої обрахунки* (Bolesław Prus. *Lalka*, 2004).

Наведені ситуації ілюструють певною мірою порушення дозволених меж міжособистісної сфери внаслідок відкритого втручання в приватні справи співкомунікантів, що призводить до внутрішнього дискомфорту учасників КА, до неприємних ситуацій, у яких ніяковіють як адресант, так і адресат, про що свідчать як висловлення: *Йдіть уже; Чому ж, подобаються. Дівчата у вас гарні; Що правда, то правда; Dłatego, ażeby zyskać, kupilem*; тощо, так і невербальна реакція адресатів: *зрештою зважився учитель, і знову забракло йому відваги й слів; Він покусував нижню губу, наче надприродним зусиллям примушував себе говорити; Килина оторопіло слухала його плутану мову; вчитель... поглянув на неї переполоханими очима, в яких билось непорозуміння; відповів вчитель, низько опускаючи голову над столом і червоніючи, заливаючись ніжною, полум'яною барвою; пробубонів Валентин Дмитрович, ніяковіючи від цієї розмови, słaby rumieniec wrócił jej na twarz; Rumieniec panny Izabeli wzrosł się* тощо, а це, своєю чергою, спонукає одного зі співрозмовників вживати пояснення своєї поведінки, застосовуючи висловлення на зразок *Ви мені вибачайте, я не збираюсь образити вас, ...прошу вас зрозуміти мої наміри правильно Dłatego, proszę pani, że handel opiera się nie na zyskach spodziewanych, ale na ciągłym obrocie gotówki; Żegnaj pana i... dziękuję za wyjaśnienia* тощо.

Етикетні правила дискурсу такту змушують учасників КА навіть у випадках відхилення невідповідних пропозицій реагувати великодушно, надаючи співрозмовникові максимально вигідного статусу, застосовуючи висловлення на зразок: *Не беріть близько до серця* (Килина); *Дівчата у вас гарні; Що правда, то правда* (вчитель). Дослідження дотримання максими такту КЖ *граничної міжособистісної сфери* на матеріалі української і польської мов дало змогу виявити більшу стриманість у висловленні зауваг, які стосуються особистісно-інтимного дискурсу у польськомовному комунікативному просторі порівняно з українськомовним комунікативним простором, що засвідчує також такий фактичний матеріал.

«Naturalnie wszelkie perswazje nie mogą odnieść żadnego skutku. Co do tego nie ma złudzeń. Pozostawało wtedy tylko odsunięcie jej w jakiś skuteczny sposób od Wilczura. Ale w jaki?... Na to długo nie mógł znaleźć odpowiedzi. Gdyby był z profesorem w tak bliskich zażytych stosunkach, by móc sobie pozwolić na otwartą i szczerą z nim rozmowę, miałby pewne szanse przeprowadzenia swego planu. Kolski nie wątpił, że temu rozumnemu człowiekowi trafiłby łatwo do przekonania. Niestety, sama sprawa była zbyt intymna, zbyt osobista, by móc ją poruszyć, a w dodatku narażałby Kolskiego na to, że Łucja, dowiedziawszy się o jego interwencji, w ogóle zerwała by z nim wszelkie stosunki» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. *Profesor Wilczur*, 2006).

‘Зрозуміло, жодні персвазії (переконування) не можуть бути успішні. В цьому навряд чи варто сумніватися. Залишається тільки відсунути її від Вільчура в якийсь ефективний спосіб. Але в який спосіб?...На це питання довго не міг знайти відповіді. Якби був з професором в близьких товариських реляціях, мабуть, відважився б на відкриту і щиру розмову, тоді був би шанс здійснити заплановане. Кольський не сумнівався, що з цим розумним чоловіком вдалося б порозумітися. На жаль, сама справа була настільки інтимна, що важко було її порушити.

Гнатюк Л. Я.

Функційно-прагматичні вияви дискурсу такту в англійськомовних соціумах, українськомовному і польськомовному лінгвопросторах

крім того, якби Луція довідалася про його втручання в її приватні справи, могла б зірвати з ним взагалі' (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur, 2006).

Висловлення неприємних зауваг або відмови в інтимно-особистісному дискурсі, вимагає в різних лінгвокультурних просторах, у польському лінгвокультурному середовищі зокрема, максимального пом'якшення неприємних висловлень через застосування засобів *КЖ симпатії і співчуття* прикладом чого слугують такі ситуації.

«Spojrzała tu wprost w oczy.

– Panie Janku. Chcę, by pan mnie zrozumiał. Żywię dla pana dużo sympatii i dużo życzliwości, ale wiem, że to jest bardzo mało w porównaniu z tym, co mogę, co musiałbym żywić dla człowieka, z którym pragnęłabym się połączyć. Nie jestem dzieckiem, mam już 26 lat. Powinien pan wiedzieć, że umiem na życie, na ludzi, na siebie patrzeć trzeźwo. Uważam pana za najmilszego z moich kolegów i jeżeli, jak pan to słusznie zauważył, tak długo starałam się nie dopuścić do tej rozmowy, to jedynie z tej przyczyny, że wcale nie chcę stracić pańskiej przyjaźni, którą bardzo cenię. Skoro pan jednak zmusił mnie do tego, obowiązkiem moim jest zapewnić pana, że nie kocham go, że nie kocham i nigdy nie pokocham.

Kolski stał blady, z jakimś beznadziejnym uśmiechem na wargach. Żal ścisnął serce Łucji.

– Naprawdę przykro mi, panie Janku – wzięła go za rękę – ale sam pan przyzna, że lepiej postępuje, mówiąc to wszystko panu szczerze, niż gdybym zwodziła pana jakimiś obietnicami, których nie mogę i nigdy nie będę mogła dotrzymać.

– Więc nie zostawi mi pani nawet cienia nadziei? – zapytał cicho.

– Nawet cienia, panie Janku. I niech pan o to nie żywi do mnie żalu» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur, 2006).

‘Глянула йому просто в очі.

– Пане Янку. Прошу мене зрозуміти. Дуже симпатизую пану і доброзичливо ставлюся до pana, але знаю, що то замало в порівнянні з тим, що можу, що мусіла б відчувати до людини, з якою прагнула б пов'язати свою долю. Я не є дитиною, мені вже 26 років. Мусить пан зрозуміти, що вмію життя, людей і себе особисто тверезо оцінити. Вважаю pana наймилішим з усіх моїх колег і власне тому, як пан слушно зауважив, так довго намагалася не допустити до цієї розмови, власне з цього приводу, аби не втратити приязнь pana, яку так високо ціную. Однак, якщо пан вже змусив мене до цієї розмови, моїм обов'язком є освідчити, що не кохаю pana, не кохаю і ніколи не покохаю.

Кольський зблід і стояв з якоюсь безнадійною посмішкою на обличчі. Жаль стиснув серце Луції.

– Дуже мені прикro, пане Янку, – взяла його за руку, – але сам пан признає, що правильно чиню, говорячи щиро правду, аніж обманювала б pana якимись обіцянками, яких не можу, і ніколи не змогла б, дотримати.

– Не залишає мені пані жодної надії? – запитав тихо.

– Жодної, пане Янку. I прошу не мати до мене жалю’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur, 2006).

Ще один приклад.

«Domyśliła się, do czego Nikorowicz zmierza, i powiedziała:

– W Kowalewie są aż dwie panie. Nie słyszałam też, by pan Jurkowski zamierzał się żenić. Nie wspominał mi o tym.

– Ach, tak? – zdziwił się Nikorowicz. – Więc jeszcze nie oświadczył się pani?

Ponieważ zmarszczył brwi, pośpieszył dodać:

– Bardzo przepraszam za wtrącenie się do nie swojej sprawy. Pani łaskawie mi wybaczy, ale sądziłem, że Wicek stara się o pani rękę.

– To pomyłka – powiedziała z naciskiem. – Mogę zapewnić pana, że nie ma w tym żdźbła prawdy» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur, 2006).

‘Догадалася, про що йдеться Нікоровічу, і сказала:

– В Ковалево є аж дві пані. Не чула теж аби пан Юрковський збирався одружуватися. Нічого мені про це не говорив.

– Ach, tak? – zdивувався Nikorowicz, to він ще не oświadczył się pani?

Через те, що поморщив брови, поквавився додати:

– Дуже przeproszuję, що wtrącaюсь nie w swojej sprawie. Wybaczcie, panie, bądź-laska, ale я думаю, що Віцек старається аби oświadczyć się pani.

– Це недорозуміння – відповіла переконливо. – Можу запевнити pana, що не має в цьому ані трохи правди’ (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur, 2006).

Інша ситуація.

«Chciała tu oszczędzić odmowy i dlatego potrząsnęła głową.

– Absurd polega tu na tym, że zarówno pan, jak i ja doskonale wiemy, że nie jesteśmy przeznaczeni dla siebie.

– Ja wcale tak nie sądzę – odrzekł, marszcząc brwi.

– Bardzo mi przykro, że muszę to panu powiedzieć. Wcale nie wziął pan pod uwagę moich uczuć i zamiarów. Nie wierze w to, bym mogła być dla pana odpowiednia żoną. To jedno. A po wtóre, nie mogłabym nią zostać i dlatego, że nie jestem wolna. Że mam pewne zobowiązania...

– A nie może się pani ich pozbyć?

– Nie chce się pozbyć tych zobowiązań.

Opuścił głowę.

– To znaczy, że pani kogoś kocha?

– Tak – odpowiedziała krótko.

Milczał przez dobrą minutę, a później powiedział, usiłując się uśmiechnąć...

– Bardzo przepraszam. Nigdy bym się nie ośmielił się narzucać... gdyby nie przeświadczenie, że pani jest wolna. Najmocniej przepraszam» (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur, 2006).

‘Хотіла його оберегти від відмови і тому потрясла головою.

– Абсурд полягає тут в тому, що як і пан, так і я, прекрасно знаємо, що не судилося нам бути разом.

– Я зовсім так не думаю, – відповів, поморщивши брови.

– Дуже мені прикро, що змушена пану це сказати. Зовсім не взяв пан до уваги моїх почуттів і намірів. Не вірю, що могла б бути відповідною дружиною для pana. Це одне. А, по-друге, не могла б нею бути ще й для того, що не є вільна, бо маю певні зобов'язання...

– Не може пані їх позбутися?

– Не хочу позбуватися тих зобов'язань.

Похилив голову.

– Чи це означає, що пані когось кохає?

– Так, – відповіла коротко.

Гнатюк Л. Я.

Функційно-прагматичні вияви дискурсу такту в англійськомовних соціумах, українськомовному і польськомовному лінгвопросторах

Хвилину мовчав, потім сказав, намагаючись посміхатись...

– *Дуже перепрошую. Ніколи б не насмівся нав'язуватись, якби не переконання, що пані є вільна. Дуже й дуже перепрошую* (Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Profesor Wilczur, 2006).

У англійськомовних соціумах критичні зауваги зазвичай завуальовані у формі іронічних висловлень, ілюстрацією чого слугує розмова між леді Керолайн і лордом Ілінгворфом про американську дівчину Гестер.

Lady Caroline: *These American girls carry off all the good matches. Why can't they stay in their own country? They are always telling this is the Paradise of women.*

Lord Illingworth: *It is, Lady Caroline. That is why, like Eve, they are so extremely anxious to get out of it* (Oscar Wilde, 1996).

‘Леді Керолайн: *Ці американки допроваджують до щасливого закінчення всі удані партії. Чому б їм не залишатись у своїй країні? Вони ж завжди говорять: для жінок – там рай.*

Лорд Ілінгворф: *Так і є, леді Керолайн, Тому вони, подібно як Єва, будь якою ціною намагаються вирватись звідти* (Oscar Wilde, 1996).

Алюзія *like Eve* (подібно як Єва), яка відсилає до Біблії, нав'язує до біблійного оповідання про втрачений рай. Незнання біблійних фактів з боку реципієнта перетворювало б висловлення лорда Ілінгворфа *like Eve* на недоречне. Варто відзначити, що в англійськомовному лінгвокультурному середовищі іронія у багатьох випадках пов'язана з ввічливістю; розглядається як стратегія ввічливості, яка забезпечує іронічно безконфліктне спілкування. Інтерлокутори використовують іронію з конкретною метою – зробити спілкування більш ефективним, згладити гострі кути, забезпечити комфортну атмосферу спілкування для досягнення запланованого перлокутивного ефекту і максимального взаєморозуміння. Слід відзначити, що мотивація амбівалентності в іронічних висловленнях складається, перш за все, з ввічливості: адресант прагне представити свій початковий намір способом, «відкритим» для різних інтерпретацій, щоб уникнути відповідальності та уникнути ризику образи адресата. Невизначеність наміру того, хто говорить, відсутність категоричності у висловлюваннях залишає можливість вирішувати, як сприймати той чи той мовленнєвий акт, що в реальних умовах міжперсонального спілкування є запорукою успіху (Hnatiuk 2017, с. 23).

Комунікативні табу на особистісні теми в КЖ *граничної міжособистісної сфери* певним чином лакунарні для пересічного українськомовного інтерлокутора. Така комунікативна поведінка в інших лінгвокультурах, у британській чи польській зокрема, є грубим порушенням етикетних правил у дискурсі вияву уваги, однак в українському мовленнєвому середовищі оцінюється в межах норми, подібно як у такій ситуації:

Олена: *Чого ви говорите про речі, котрих добре не розумієте? Се ж вам не личить! Будьте таким, яким ви є, і не думайте йти другим під лад.*

Фельс: *Чому ви до мене такі гострі...? Завсігди маєте щось на мені критикувати, а мене се болить.*

Олена: (відповіла м'яким, перепрошуючим голосом) *Я не хочу, щоб над вами хто глумився...*

Фельс: (цілуючи Олені руки) *Ви мій ангел-хоронитель!* (Ольга Кобилянська. Людина).

Ще один приклад.

Меценас Рафалович із повісті І. Франка «Перехресні стежки» відвідує декілька впливових осіб того містечка, в якому він дістав посаду адвоката. Простежмо, як співрозмовники Євгенія Рафаловича застосовують максимум такту.

«Староста мовив:

– Тішуся дуже, що наш повіт дістав такого здібного адвоката, але... Пан меценас не візьмуть мені то за зле, коли скажу по щирості... Я чув, що пан меценас мають трохи демагогічні амбіції. Прошу не гніватися, говорю, що думаю.

Пан президент суду мовив:

– Дуже мені приємно... Щиро рад... Справді, по вашій першій розправі я сказав до прокуратора: “Ну з таким захисником то приємно провадити розправу, ніколи не дасть заснути”... Тільки... даруйте, пане меценас... ви тут у місті чужі, не обзнайомлені з відносинами, а те, що ви найняли помешкання в домі Вагмана... Прошу дарувати! Не хочу, щоб ви підозрівали мене в бажанні образити вас, але по щирості мовлю вам, се може дати причину до різних поголосок... той Вагман – то найтяжча п’явка в нашій повіті, лихвар, чоловік, що не цурається найбруднішого гешефту. Особливо він любить закидати сіті на урядників і адвокатів...

А латинський пробоц оказался ще ліпше поінформованим. Він мовив:

– Прошу не гніватися, пане меценас.

Меценас витріщив очі.

– Прошу не дивуватися! Ви з ним часто сходитеся, він буває у вас, хвалиться вашою знайомістю. Не знаю, чи ви знаєте докладно сього пана, а навіть навпаки, хочу припустити, що він підлизується вам, хоче втертися у вашу приязнь, щоб визискати вас для якоїсь своєї цілі. Отже, вважаю потрібним остерегти вас перед ним. Се небезпечний чоловік... Але прошу вас, пане меценас, те, як він поводить ся зі своєю жінкою, то таке дике, таке нелюдське, що я не розумію, як чесний чоловік може подати йому руку. Доктор Рафалович ще дуже витріщив очі» (Іван Франко, 1979).

Учасники спілкування в описаному виявляють зацікавлення приватними справами свого співрозмовника і тим самим, якоюсь мірою, порушують етикетні правила дискурсу такту, що рекомендують не входити надто далеко в особистісну сферу учасників КА навіть тоді, коли вони не роблять з цього таємниці. Особливо відчутне порушення правил тактовної мовленнєвої поведінки латинським пробоцем, котрий, не враховуючи специфіки ситуації (перші відвідини Рафаловича), відкрито і безпосередньо засуджує знайомство меценаса зі Стальським: ... ви давно знайомі з паном Стальським?, ... вважаю потрібним остерегти вас перед ним. Се небезпечний чоловік..., ...я не розумію, як чесний чоловік може подати йому руку. Зрозумілою тому є реакція адвоката на застереження пробоца, виражена паралінгвальними невербальними засобами: Меценас витріщив очі, Доктор Рафалович ще дуже витріщив очі. І навіть кліше вибачення Прошу не гніватися, пане меценасе, Прошу не дивуватися! та ввічливе звертання Але прошу вас, пане меценас, не здатні поправити комунікативного промаху пробоца.

У випадку двох інших співрозмовників Євгенія Рафаловича, старости і президента суду, слід відзначити намагання зведення до мінімуму можливих моральних втрат слухача не тільки завдяки висловленням вибачення типу Пан меценас не візьмуть мені то за зле, Прошу не гніватися..., ...даруйте, пане меценас, Прошу дарувати! Не хочу, щоб ви підозрівали мене в бажанні образити вас..., або висловлюванням вияву симпатії до співрозмовника на зразок Дуже мені приємно... Щиро рад..., але й через застосування КЖ похвали: Тішуся дуже, що наш повіт дістав такого здібного адвоката, Ну з таким захисником то приємно провадити розправу.

Ця ситуація засвідчує, що й в українськомовному просторі трапляються інколи ситуації, коли українськомовний комунікант промовчує і не висловлює критичних зауваг вголос подіб-

Гнатюк Л. Я.

Функційно-прагматичні вияви дискурсу такту в англійськомовних соціумах, українськомовному і польськомовному лінгвопросторах

но як і в інших аналізованих лінгвокультурах вихований співрозмовник, дотримуючись максими такту, стримується як від добродушного кепкування, так і від відкритих зауваг, що засвідчує такий фактичний матеріал з КЖ такту:

«Połaniecki zaś pomyślał:

Byłabyś pustelnicą pod warunkiem, żeby na drugim brzegu jeziora stało parę tuzinów frantów i przypatrywało się przez lornetki, co pustelnica robi i jak wygląda.

Był zbyt dobrze wychowanym, żeby powiedzieć jej wprost to, co pomyślał, ale powiedział jej coś podobnego i co można było tak zrozumieć» (Sienkiewicz Henryk. Rodzina Połanieckich, 2004).

‘А Поланецький подумав:

Була б ти пустельницею за умови аби на протилежному березі озера стало декілька десятків адораторів і приглядалося б через біноклі, що пустельниця робить, і як виглядає.

Однак, був занадто добре вихований, аби сказати вголос те, що подумав, тому сказав щось подібне, і що можна було приблизно так зрозуміти’ (Sienkiewicz Henryk. Rodzina Połanieckich, 2004).

3. Висновки

Загалом у всіх проаналізованих лінгвокультурних просторах, зокрема у КЖ *граничної міжособистісної сфери*, великодушність мовця виявляється у ненав’язуванні партнерові власної комунікативної стратегії, що виключає можливість домінування в процесі КА. З іншого боку, адресант КА уникає будь-яких форм мовленнєвої поведінки, які могли б поставити учасника комунікації в незручне становище або пов’язати його обіцянкою. Повідомлення зазвичай формулюються у формі непрямих ілюцій, оскільки вони не тільки виявляються найпридатнішими для ненав’язливого втілення інтенцій адресанта, але й, з іншого боку, є найбезпечнішими в разі потреби відхилення невідповідних пропозицій.

Представники англійськомовних соціумів та польської лінгвокультури володіють комунікативним суверенітетом, згідно з яким, з одного боку, превалює концепт *приватність (privacy)* щодо особистісних тем у розмові з незнайомими або малознайомими комунікантами, з іншого – вторгнення в особистісну сферу співрозмовника відбувається опосередковано, згідно з чіткими етикетними правилами, щоб не порушити максимум такту. Українській лінгвокультурі властивий обмежений комунікативний суверенітет, що зумовлює схильність до щирих розмов на особистісні теми, повідомлення особистісної інформації незнайомим людям, наприклад, у публічних місцях (транспорті, місцях відпочинку), допустимість вторгнення у комунікативний простір іншої людини: відкрите висловлення зауваг.

Перспективним напрямом подальших зіставних досліджень комунікативної поведінки інтерлокуторів на матеріалі англійськомовних соціумів, українськомовного і польськомовного лінгвокультурних просторів є напрацювання основних параметрів категорії комунікативної ефективності в міжкультурному міжособистісному спілкуванні, зокрема в ракурсі концепції «збереження обличчя», як-от: негативної і позитивної ввічливості. Є неодмінна потреба в дальшому озвученні на сторінках наукових розвідок концепції негативної ввічливості як домінанти лінгвопросторів, представники яких володіють комунікативним суверенітетом. Однак, аналіз негативної ввічливості в ракурсі «збереження обличчя» виглядав би дещо неповним без звернення до принципу Поліанни, який потенційно відіграє значну роль, зокрема в англійськомовних соціумах. Не було б зайвим звернутись до Поліанни, як до принципу позитивної на-

лаштованості, в майбутньому ще й тому, що в англійськомовних середовищах комуніканти більшою мірою налаштовані на позитивне (це власне і є дія принципу Поліанни), що відбито у концептах: *Keep smiling, Do not worry, Be happy, Good luck* (талан, везіння), а також через зм'якшування негативних оцінок. Реалізація максими Поліанни виявляється зокрема в реакції-відповіді на фатичне висловлення *How are you* – завжди *Fine! Great!* тощо. В слов'янських лінгвокультурах, особливо в українському лінгвопросторі, дія принципу позитивної налаштованості не є такою виразною як в англійськомовних соціумах, тому й виникає потреба напруження практичних рекомендацій щодо застосування стратегій позитивної налаштованості, аби кожен із нас умів і мав змогу втілити принцип Поліанни в життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (REFERENCES)

Bahtin, M. (1986). *Estetika slovesnogo tvorcestva*. M. : Iskusstvo.

Hnatiuk, L. (2017). Funktsional'no-kommunikativnaya tipolohiya ambivalentnosti kak prahmaticheskoi stratedii ironii (na fakticheskome materiale anhliiskoho yazyka). *Journal of Linguistics (Scientific Journal for the Theory of Language)*. Elsevier–Scopus–De Gruyter (Open Access). Vol. 68. 17–37.

Hnatiuk, L. (2013). *Tekhnologii mizpersonalnogo spilkuvannia u mizkulturniy vzayemodii* (The Technology of Interpersonal Communication in the Intercultural Interaction). Donetsk : „Knowledge”.

Leech, G. (1983) *Principles of Pragmatics*. London–New York.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ (EMPIRICAL MATERIAL SOURCES)

Byatt, A. S. (1991). *Possession*. London: Vintage.

Christie, A. (2000). *Postern of Fate*. New York: A Signet Book.

Dołęga-Mostowicz, T. (2006). *Znachor*. Krakow: Zielona Sowa.

Dołęga-Mostowicz, T. (2006). *Profesor Wilczur*. Krakow: Zielona Sowa.

Franko, I. (1979). *Povisti ta opovidannia*. K. : Naukova dumka.

Hutsalo, Ye. (1971). *Divchata na vydanni: povisti*. K. : Dnipro.

Kobylians'ka, O. (1994) *Apostol cherni*. Lviv: Kameniar.

Kolomiets', O. (1985) *Ubyi leva! Storinky buttia*. K. : Mystetstvo.

Sienkiewicz, H. (2004) *Rodzina Polanieckich*. Krakow: Zielona Sowa.

Prus, B. (2004) *Lalka*. Krakow: Zielona Sowa.

Wilde, O. (1996) *A Woman of No Importance*. London: Penguin Popular Classics.

Стаття надійшла 17.11.2019